

ACC. N:R M. 11281:1a.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

neg. IV:12:60.

Hassö Nils Anton Svensson
Viller Enn, Björnålla, född 1881.

foto 1949. Brita Åkerblad.

"Jag är född på Hammar, som hör till Nosaby utanför Kristianstad. Min far var från början lantbrukare, men han var inte särskilt intresserad av lantbruk, så 1894 flyttade vi till Fjälkinge, där min far blev kamrer i Villands härads sparbank. Att jag kom hit till Bromölla berodde på att min far kände en agent - Brolin hette han - som sålde jordbrukskalk, som de tillverkade här. Han kom hem en gång, och så kom vi till att tala om om jag skulle intressera mig för att flytta hit upp, för de behövde en yngling på kontoret. Ja, så blev det då bestämt, att jag skulle hit. Jag hade gått på en handelsskola i Malmö, så jag kunde ju en del kontorsgöromål.

Första tiden bodde jag mest i kappsäck, det fanns inte ett hus, som man kunde få bo i. Men så höll de på att bygga en liten portvaktstuga inom fabriksområdet, och då frågade vaken mig - det var en polisman - om jag ville bo där. Det var en liten stuga, uppförd för tillfället. Den är borta nu. Låg ungefär där expeditionen är nu. Det var inget vidare att bo där. Kallt var det, så vattnet frös. Hämtade man in lite vatten på kvällen så var det is på morgonen. Men det gick ju. Jag fick cykla hem och få lite mat då och då, och det behövdes ju. Jag åt hos en som hade affär. Han var maskinist, och så hade

de en liten affär. Den låg där kooperativa affären är nu. Mårtensson hette de. Det fanns en affär till, Nilssons, det var den största. Där hade de allt möjligt, lampor i taket och ståltråd och lite av varje.

På den där portvaktstugan var det en liten utbyggnad, och där tog de emot arbetare, som kom och sökte jobb. Portvakten kunde ju inte själv ta hand om dem utan fick kalla på någon i fabriken. På morgonen stod det som regel några stycken, som ville ha arbete. Så kom förmännen och verkmästarna, och då blev det vanligtvis expedierat med detsamma. Det behövdes inte så mycket skriverier på den tiden. - Portvakten hette Erik Olsson.

Det var 1901, som jag kom hit. Men jag exerceerade beväring första året, så det var egentligen först 1902, som jag kom i gång ordentligt. Man hade ju bara 90 dar på den tiden, och då var man ute 68 dar första året och 22 dar det andra. Det första kontoret var i en källarvåning. Det var två rum, så stora som dessa bägge ihop (två rum i Villa Ena). Det var hela kontoret. Ingenjör Hermansen hade sin bostad däruppe, och så var det ett litet ritkontor intill. Senare blev kontoret upp-

flyttat till bostadsvåningen och ritkontoret upp på vinden. Men den första tiden låg det intill Hermansens rum. Det var som en källare, även om det inte var jordgolv. Det var så kallt därnere. I en del av källaren var det tvättstuga. Det bodde en städerska därnere bredvid kontoret. Sen när vi flyttat upp, så bodde visst städerskans gamla mor därnere också. Det var ju inte så tätt byggt huset, så ibland trängde det upp matos i kontoret. Jag minns disponent Appé sa' en gång när han kom in: "Fy fan, vad det luktar, är det kål eller steker de den gamla därnere?"

Där ovanpå satt en ingenjör eller två och ritade. Det var en ingenjör, en dansk, som hette Preisler då, och så kanske det var någon till. Jag minns så väl, att Preisler frågade mig en gång, när jag just hade kommit dit, på sin danska: "Naa, tänker De blive her hele Deres liv?" Jag tror jag svarade, att jag inte visste hur långt mitt liv skulle bli.

I det första rummet på kontoret var det ett fönster och ett bord. Det var ett stort bord, som var tillyxat av plank nere från fabriken, så det skulle vara riktigt stabilt. Det var rysligt dragigt golv på kontoret. Jag hade en lucka bakom ryggen på mig, så det blev tvärdrag, så jag satt och blev kall upp

över knäna. Det var dragigt, när vi flyttade upp också. Det var ett hus, som grundläggaren här, doktor Nielsen, hade låtit uppföra. Det var egentligen ett badhus, som han hade fått hit ifrån Kristianstad. Det var inte svårt att se, för på en dörr så stod det Badhus, svagt övermålat. Men Nielsen fanns inte här när jag kom hit. Jag vet inte egentligen, var han blev av. Jag undrar, om inte bolagsherrarna var från Kristianstad.

I det där första kontoret satt jag och en dansk, som var kassör, Collin hette han. Jag började som liten ung kontorist. Kassör blev jag först senare, 1915. Så småningom ökades ju besättningen på skutan. Det kom en flicka här uppfifrån Ivetofta. Hon hade nyss slutat folkskolan här och skulle hjälpa till med allt möjligt, springa lite ärenden och sådant. När hon kom så frågade hon denne här Collin, vad hon skulle hitta på, och då sa' han: "De skal strække Deres Tunge ud, saa jeg kan fukte Frimærker på den!" Det var inte så länge hon var där. Hon reste till Amerika sedan och har inte varit här efteråt.

Vi började väl därefter på kontoret kl. 1/2 9 då som nu, tror jag. Vi hade en timmes middag, och sedan höll vi på till kl. 5. På fabriken var det kanske inte så förfärligt noga med tiderna som nu. Det var inte så kinkigt på den tiden, om det

blev någon övertid ibland. På kontoret hade vi inte precis så mycket att göra. Den där Collin var ingen vidare varken kassör eller bokförare, så det gick lite dåligt för honom. Han avancerade bakåt, kan man säga. Någon ordnad bokföring fanns knappast. Det fanns ju kassabok, men den skötte han aldrig ordentligt, och så fanns det en huvudbok, men det var ingen reda med den heller. Det låg en bok här och en där. Han hade nog mesta besväret med att försöka jämka ihop siffrorna så det passade ihop till det skulle vara revision. "Nu skal De fanden gale mig hjem og gøre Bøgerne i stand til i Morgen, for nu skal vi have Revision", kom Hermansen och sa'. Och då tog Collin fram sin kniv och slipade den och sen raderade han och ändrade så det skulle stämma något så när i böckerna. Han gick mest till väga som en skådespelare. Jag begriper inte hur de kunde lura Hermansen någon gång till att ta en sådan där taskspelare. Revisionen var inte heller någon riktig revision. Revisorerna fick bra traktamente här, bra med sprit och mat, men när de kom till revideringen så var det inte så noga. Någon av dem hade ett litet gjuteri någonstans i Skåne, och så var det visst någon från Sölvesborg. De var ju goda kamrater, så de tog det inte så högtidligt.

Sen blev Collin flyttad till en expedition, där det såldes en del smått från fabriken, en säck cement, en säck kalk o.s.v. i den stilen. Men det gick inget vidare för honom där heller. Ibland skojade de med honom och gömde kassaskrinet för honom. Och han lånade bort pengar och det gick inte alls. En dag gnodde Appé i väg med hela kassaskrinet för honom på skoj. Därefter hamnade Collin på något som kallades Skomakarekällaren, och där blev han källarmästare. Det var en liten matservering i ett hus, som låg vid stora vägen ungefär där det står en annonspelare nu. Namnet hade den troligen av att det var en skomakare, som hade hängt sig i det huset en gång. Det var ett litet rum, där tjänstemännen åt - de var ju inte så många då - och så ett större där arbetarna åt. Där gick han klädd i bonjour, Collin, och med serviett under armen ungefär som en dansk kypare och serverade vilka som kom in där. Mat hade de väl inte så mycket, det var väl mest öl. De slängde fläskbitarna därinne, så de satt fast på väggarna. Det var inte 'titt' jag var därinne, men sen när fru Liljedahl hade det, var jag där ofta. Hon var från Sölvesborg. Det var en stationskarl Norman (?), som hade köpt huset på auktion och sålt det till Hermansen.

Efter Collin kom min svåger, kamrer Rosengren, hit på

hösten 1902. Han kom från Svalöv. Han tog ju hand om böckerna då och lade upp riktiga böcker, så det blev reda i bokföringen. Det var inte så lång tid förstås, som det var så där rörigt, för Collin kom ju ganska snabbt bort, men jag hörde att före min tid så var det en förman, som hette Lundberg, som hade hand om avlöningarna. Han höll för det mesta till uppe i Näsum, för han stod för ett lertag där, som hörde till bolaget. När han så kom ner för att avlöna folket, så fick han en summa pengar och så gick han ut och frågade en efter en: "Nå, hur mycket ska du ha, och hur mycket ska du ha?" Så har de berättat, att det gick till då. Det var inte så kvistigt, och inga kvitton, det förekom inte. Han fick väl kvittera ut hela summan i ett. De fick väl lön en gång var 14:e dag då, tror jag. Det var visst om fredagarna. Sen ändrades det till torsdagarna. Numera har de ju en gång i veckan."

"Alldeles i början var det inget vidare med utlänningar här. De första var egentligen de, som disponent Appé hade tagit med sig från Tyskland.

Hos Hermansens bodde en man, en dansk som hette Penders. Han var köksmästare och någon sorts privatsekreterare på samma gång. Han reste till sta'n och gick i butiker och lagade Hermansens mat. Ett halvt år höll Hermansen honom i Frankrike för att han skulle studera vidare där. Annars bodde han hos dem i den gamla kontorsbyggningen. Det var en liten fin man med rosetter på skorna. Jag vet inte hur Hermansen blivit bekant med honom, men han hade i alla fall tagit sig 'av' honom lite. Penders hade väl ingenstans att ta vägen och ingenting att livnära sig med. Det var av ren välvilja som Hermansen tog hand om honom. Han satt och skrev lite åt Hermansen där inne och han var också ute och reste någon gång med honom, så han var ju inte här jämt precis. Man han tyckte väl det blev för trist att vara så beroende, så han sköt sig en dag i ett rum ovanför kontoret. Den dagen kommer jag väl ihåg. De sa' att han hade bett om pengar och Hermansen hade väl inga att ge honom. - Jag minns att han kunde skaffa champagne särskilt billigt, den där Penders. På hotellet fanns det alltid champagne.

Av andra utlänningar som var här så var det en som hette Maglekilde, också en dansk. Det var en kvick karl. Hans far var här ibland. Han kunde berätta och sjunga och spela gitarr. Maglekilde var på ritkontoret. Där var en holländare också, som hette Lagaj. Så var det en härifrån som hette Alfred Rubin och en som hette Klefberg. Han blev skjuten i Ryssland efter förra kriget, när han var där som Röda Kors-delegat. Förman på ritkontoret var en som hette Mohr.

Alfred Rubin var född uppe i Ivetofta. Det är så många 'Rubiner' här, så. Hans far var fattig eller hur ska jag säga, han hade en liten stuga däruppe vid sjön, och han fiskade en del. Sonen kom till Hermansen som någon sorts liten springpojke eller betjänt, jag minns ju honom som ung påg. Under en våldsam storm som var här en jul så minns jag att han blåste upp i ett träd. - Sen så kom han till ritkontoret och så arbetade han sig upp. Han var mycket ute med Hermansen och reste. Hermansen var ju så mycket på resande fot. Han hade kontor i Köpenhamn, Berlin, Ryssland och gud vet var, och Rubin följde med honom till alla de där ställena. Nu för tiden är han i Örebro. Sen nya bolaget blev, så har han inte arbetat här.

Hermansen hade ritkontor lite varstans. Han ritade ugnar och så sålde de en hel del i Tyskland. Meningen var ju att de skulle ta materialet till ugnarna härifrån. Vi hade mycket affärer med en stor firma, som hette Pinsch, i Tyskland. De köpte mycket ugnar härifrån. Pinsch-Hermansen var en särskild typ av ugnar, som skulle vara mycket bra och förmånliga i sådana här järnverk och var de behövdes. De var gjorda av eldfast tegel och byggdes upp på platsen, så teglet fick fraktas som det var. Det kan hända att det följde någon med härifrån till att bygga upp ugnarna. Det är förresten inte så länge sen det var fallet i Norge. En stor artikel var också sådana här gasverksretorter, men det slutade de upp med att tillverka för länge sedan. De var ju svåra att frakta, de fick emballeras mycket noga och ändå så gick de ofta sönder.

Hermansen kom i kontakt med doktor Nielsen genom att han hade ritkontor i Köpenhamn och murare, som murade upp skorstenar. Fru doktorn hade mottagning i samma hus. Hon var medicine doktor.

Doktor Nielsen, det var en pigg, trevlig gubbe. Han var lite som folk är mest och tog sin gärna en grogg på kvällen. "En riktig fin grogg skal have tre egenskaber", brukade han säga på sin halvdanska, "den skal være sød, stærk og sjudande".

Doktor Nielsen dog härnere. Han kom till sist hit och gick därnere i fabriken som någon sorts lagerförman. Det var ett tragiskt slut efter hans många års slit och släp.

Innan Hermansen kom hit, så hade han haft någon sorts patent på att sätta upp skorstenar. Han hade ett par danska murare här. De satte upp de första gasugnarna. En av dem hette Preuss. Den här stenen, som de gjorde den första tiden, sålde de till Riga och Petersburg. Den användes till vanliga skorstenar, den dög inte till något annat. Jag frågade en som hette Severin en gång, varför de sålde så mycket sten till Finland och Ryssland, och då sa' han, att alla skorstenar murades av sådant tegel där.

Sen kom tyskarna hit och lärde arbetarna här att göra eldfast tegel efter sin metod."

"Till en första början så bröt de kalk på Ivön och forslade råkalken hit och brände den, och så blev det dels murkalk och dels jordbrukskalk, men jag tror, att det var främst murkalk, när doktor Nielsen hade detta här. Sen kom nog jordbrukskalken till, och då byggdes här en mölla, som de malde den här råkalken i, som de strör ut på våren. Möllan låg ungefär där det är en transformatorstation nu. Den brann ner sedan som allt annat här och blev aldrig uppbyggd igen. Förresten Brolin, agenten, var egentligen han som hade hand om den där kalken. Han reste och sålde den och hade mycket förbindelser med jordbrukarna här runt omkring och i Blekinge. När jag kom hit, så var det tillverkning av eldfast tegel och kalk och ingenting annat. Men här lades ner miljoner och åter miljoner på Hermansens tid. Hermansens svåger, greve Lerche, honom pumpade de ju på pengar. Varje gång han kom hit, så bad Hermansen honom att skriva på en växel. "Axel, kom hit", sa han, och så gav han honom orderboken, så han hade något att ligga och studera i sängen. Och varje gång han hade skrivit på, så drog Hermansen en lättnadens suck. Lerche var en trevlig man, men hans släktingar satte honom till slut under förmyndare. Hermansen hade en jämförelsevis stor våning här, men

de där herrarna var mest ute och reste.

Hermansen var egentligen inte så mycket för sprit, han ville nog helst ha ett gott glas vin. Han var en kultiverad man; till sitt sätt kan man nog säga att han var äkta dansk, i sitt sätt att tala och allt. Tyska talade han nu visserligen lika bra som danska, han var ju kunnig i språk, och han hade en förmåga att kunna knyta förbindelser med olika människor världen runt nästan. Amerika minns jag inte att vi hade några affärer med, men runtom i Europa.

Hermansen han var mycket ute och rörde på sig och gjorde affärer, så han var nog miljonär ett par gånger. När Hermansen var i Köpenhamn en gång, så skickade han Karl Johan Svensson, som var kusk och betjänt åt honom, till Landmansbanken för att höra efter hur det var med Ivöbolaget och hur deras ställning ansågs. Han ville ju inte gå själv utan skickade Karl Johan i stället. När han kom tillbaka, frågade Hermansen: "Naa, hvordan gick det?" - "Det gick dåligt", sa' Karl Johan. - "Hvad siger De?" - "De sa' att det inte var något stabilt företag". Sen kom han dit efter två år igen och skickade dit Karl Johan på samma sätt för att höra efter, hur det låg till. Det enda Karl Johan sva-

rade, när han kom tillbaka, var: "Det var sämre än sist".

Beställarna fick kredit ibland. Var det någon större leverans, fick de betala i flera repriser.

Att det gick så dåligt med ekonomin berodde till stor del på att det var dålig ledning. Det gick ju i det blå allting. Det fanns t.ex. inget laboratorium, så de kunde ha någonting fast att gå efter, utan det gick mera på Guds försyn som man säger. Appé hade ju visserligen lärt sig en del i Adolfshütte och hade väl skrivit upp lite för tillverkningen, som han hade med sig, men för övrigt så var det ingen riktig ordning och reda i det, som det nu är. Man kan ju inte ha samma sorts blandning till olika tillverkningar, utan det är så noga med det om det skall bli riktigt. Nej, det var inget system i det hela. Här lades ju ändå ner så kolossalt mycket pengar. Greve Lerche satsade miljoner här. Ibland fick de låna pengar. De hade ju starka kunder. Men de blev lurade här också, så det berodde inte bara på slarv. Bröderna Edstrand i Malmö hade generalagenturen för södra Sverige. De hade förresten agentur i Stockholm också. När bolaget ville ha pengar ifrån dem så kunde de ge sig till att skälla som banditer. Och när de skulle göra upp för året, så ratade de största delen nästan. Det skickades fakturor

till dem med varje sändning, men när de skulle betala, så sade de: "Den fakturan kan vi inte godkänna, för det var så mycket fel och trasigt." Och så vidare. Det kan ju hända att teglet inte alltid var så bra, men många gånger sålde de nog av det och gjorde sig goda förtjänster på det. Har man sen många sådana kunder än här än där, så kan det ju inte gå i längden. De hade ju agenter i Köpenhamn och dem har de då förlorat på både på den tiden och nu. Vi hade en Alexander här nu senast, han har säkerligen skott sig mycket på firmans räkning. Förr var det någon som hette Simonsen, och det var nog likadant med honom. Sen sålde vi ju till Riga, men det var skrämt med förtjänsten där med. De kasserade en hel del, och vad skulle vi göra med teglet, när det väl var därborta. Det var en firma Schwarz & Co. i Riga, som var någon sorts agenter för bolaget. Det var mycket, som vi aldrig fick betalt för där.

Hermansen kunde bra med att sälja och så där, och han var ju en trevlig man, så affärer det kunde han göra, men sen att få någonting för det han sålde, det var värre det. Han var så mycket utomlands. Han var i Riga och Tyskland, Belgien, Rumänien och Bulgarien och jag vet inte, var han inte var. De sålde ju tegel ända bort till Soerabaja på Java då, jag tror det

var gasverkstegel. Om han var där själv vet jag inte, men omöjligt är det inte. Han var ute långa tider. Som regel var han nog ensam, om han inte hade någon trevlig vacker flicka med sig, han tyckte om vackra flickor.

Bröderna Edstrand hade agentur i Stockholm också för bolaget. De lurade bolaget på åtskilligt, men det vågar man ju inte tala om så det syns någonstans, för det finns ju ätteläggare efter dem. Den ene av dem, Jöns Edstrand var en mycket trevlig och hygglig man, men brodern Hans var en riktig buffel, som man brukar säga.

Under Hermansens tid kunde det hända, att de beställde extratåg till Kristianstad bara för att få hem pengar till avlöningen i tid. Det hände verkligen, att vi inte kunde få pengar förrän i sista stund ibland. Det var kassörens göra att fara in och hämta pengar.

Kronofogden var här ute rätt ofta, innan konkursen blev. Det var fordringsägare, som anmälde, att bolaget hade skuld till dem, och då fick kronofogden lov att resa ut för att se vad det var att ta i mät. Så fick han sätta sitt märke på det och skriva protokoll över vad som skett. "Vad ska vi ta i dag då", brukade han fråga, när han kom. "Ta Snapphanen", brukade kamrern eller

disponent Appé då föreslå honom. Snapphanen, det var brukets lokomotiv, som de köpte omkring 1902. Namnet hade det nog innan det kom hit.

Det var så vanligt med kronofogdens besök här, så. Han blev ju väl omhuldad här. Han kunde gott sätta i sig en liter punsch, om han var på det humöret. En gång när han kom ut, så sa' han: "Ja, nu kommer jag igen, vad ska vi ta i dag då?" Då föreslog de att han skulle ta torkladorna i pant. Men Snapphanen, den tog han många gånger. Och dessemellan lyckades väl bolaget på något sätt lösa sin skuld, så de fick igen den.

Efter konkursen så fortsatte Hermansen med sina ritkontor, som han hade lite här och var. Den här Rubin bl.a. var mycket med honom, och de för och flängde från det ena stället till det andra.

De sista åren hade Hermansens bott på Ingelstads gård utanför Växjö. Efter fru Hermansens död så brann Ingelstad ner. Hermansen var inte själv hemma då. Det kom ju mycket lämpligt, för det var högt värderat, och han hade visst fört dit en del konstverk också, som han försäkrat högt. Givetvis kan man inte säga något säkert, men det ligger nog ändå i öppen dag, hur det

där gick till.

Under Hermansens tid hade vi kontor uppe i Stockholm också. Det var tal om att jag skulle dit, men det var då väl att inte det blev av, för då hade väl jag som de andra fått sluta, när det började gå i sär för bolaget. Det där kontoret låg vid något av torgen däruppe, jag kan inte säga var, fast jag var däruppe själv en gång. Jag reste upp när de skulle låna pengar till de här små brukshusen. Det var för att få namn på inteckningar, som jag reste dit. Jag började hos Jöns Edstrand i Malmö förresten. Han var mycket gentil mot mig och bjöd på kaffe och punsch. Sen så for jag vidare till Flemminge järnverk vid Boxholm; där bodde en brukspatron Burén. Hans namn skulle jag också ha på papperet. Så bar det väl iväg upp till Stockholm. Vi hade en merkantil direktör, som hette Wästfelt, men det gick inte för honom och Appé att komma överens, så Wästfelt var mest i Stockholm. Appé kunde ju inte tåla att ha någon vid sidan av sig. Det var Wästfelt, som skulle ha de där papperen. Han kom för övrigt till Separator sen. Var det något sådant där i görningen, så skulle det ske i Stockholm. Kontoret däruppe var mycket flott inrett med fina möbler och mattor. Men det bar sig inte, så de fick packa ihop. Sen kom de här stora

mattorna hit ner och delades lite mellan vissa personer.

Det är möjligt, att direktör Müller kom hit under tiden 1909 - 1911. Han var dansk. Han bodde i Malmö och kom hit en och annan gång och gick igenom lite räkningar och sådant. Alla remissor som kom in gick genom honom. De skickades ner till Malmö, och så fick han skriva på dem där. Müller och Appé köpte ett par ställen i Blekinge, där de tänkte bryta kaolin, men det visade sig att det inte var någon kaolin där, så de sålde något. Ett ställe har de kvar. Där bryter de granit, som de säljer till Fernströms granitindustri. Där har bolaget en gård, som de arrenderar ut. Den ligger uppe i Örlycke nära Sandbäcks station."

"Roligt hade vi här förr i tiden. Det blev ju lite fler och fler familjer så småningom, och så byggde de upp något, som sedan kallades klubblokalen. Den uppfördes, när de hade byggt ett stort slammeri. Det invigdes 1904 med en sjuvärdes fest, som jag också fick nöjet och glädjen att vara med på. Klubblokalen låg vid vägen ett par tre trappor ned mot det som nu är park. Huset stod på stolpar, någon annan grund var det inte. Det var en fest, det vill jag lova, med alla möjliga landshövdingar och fina herrar inbjudna, vilka det nu var. Det var en massa människor, och det festades något alldeles kolossalt. Vid den tiden så var hotellet byggt. Det låg mitt emot postens lokal, det var ju bara ett litet hotell. Då till festen så lagade de mat på hotellet och 'asade' ner det tvärs över vägen, och det dracks våldsamt med champagne till maten. Hermansen hade förbindelser, så han kunde skaffa billig champagne och sådana varor rätt så billigt.

När de skulle sätta i gång det här nya slamverket, så var de ju samlade allihop och var spända på hur det skulle gå. Men det gick inte alls, för maskinisten hade glömt bort alltsammans för att titta på gästerna. Hermansen tryckte på klockan, men det var ingen som satte i gång det. - Innan det nya

hydrauliska slämmeriet hade byggts, så var det en tysk, som mixtrade lite med sandlådor, som stod olika högt. Meningen var att sanden i kaolinen skulle sjunka till botten, så att leran skulle bli renare. Den passerade mellan olika lådor, som det var vatten i. Först använde de kaolin till teglet sådant det var, men så fann de, att det kunde användas till allt möjligt, om det renades. Genom det nya slämmeriet så blev det så fint som såpa, kan man säga.

På vintrarna brukade vi förr i världen göra i ordning en liten skridskobana på sjön, och där åkte vi mycket och någon gång hade vi isfest därnere. Då samlades vi tjänstemän tillsammans med så många damer som det gick att uppbringa, och så var det till att ge sig ut på det hala. Skridskorna var nog av alla möjliga slag, de var inte så fina som nu för tiden. Mest var det nog fjäderskridskor. Det gick ut en liten manick på sidan med en fjäder i, och den skulle man trycka in, så satt skridskon på. Möjligen behövde man en rem också. Runt banan hade vi lite kulörta lyktor och så hade vi musik med oss förstås. Det var en liten musikkår, som mest bestod av tyskar. Jag var med ett år också i den där musikkåren. Ja, så spelades det och dansades med skridskor på, och så hade vi lite att

förtära, glögg i huvudsak. Sen var vi i klubblokalen efteråt och fick lite mat och dryckjom i oss.

Det var tyskarna som bildade musikkåren. De spelade hornmusik. Sen den där klubblokalen hade byggts, var vi mycket där och spelade, annars mycket ute i det fria. När Hermansen var här, då ordnade han ju om att det blev musik vid olika tillfällen, och likadant var det med disponent Appé. Han hade ju sina tyskar i tyglarna, så bara han kommenderade och befallde, så ställde de genast upp. Jag minns de spelade en midsommarafton nere i parken och slutade uppe på Appés veranda. Genast han kom hit, så bodde han i Gamla Bromölla, men sedan bodde han där landsfiskalen nu har sitt kontor. Den där midsommaraftonen minns jag att jag stod och slog en stump med händerna på stora trumman. Sen cyklade jag hem till Fjälkinge på morgonen.

Parken där nedanför vägen var ingen park i egentlig mening då, den kom först efter konkursen. Det var som en äng, som de gjorde lite i ordning, och så var det en dansbana därnere. Det var mycket enkelt, men man fröjdades ju storligen där.

Helgfirande var det inte annars mycket med här. Det var

ju så pass få här, och de reste mest bort var och en till sitt. Hos Appés var det i alla fall kotym att alla, åtminstone de som var hemma, skulle gå till honom kl. 12 på nyårsafton och önska honom gott nytt år. Och då kom det naturligtvis fram dryckjom och vin. Tyskarna drack alltid en massa bier. Vi hade många trevliga 'bierabende' i den där klubblokalen. De skaffade hem öl från Tyskland i ankare, det gjorde disponent Appé, och de där ankaren stod inne i salen då med glas bredvid. Så kunde man bara vrida och ta sig vad man ville. Det bjöd han på, eller kanske bolaget, det var lite si och så.

Hermansen var rysligt snäll och bussig på så vis, att han allt emellanåt kallade ihop arbetarna och tjänstemännen till någon fest, och då var det 'high life' och mat och dryck i långa banor. Han bjöd mycket. Men sen blev det mer som klubb, så då fick var och en betala för sig.

Jag minns en utflykt vi hade till Ivön. Det var tjänstemännen och några sölvesborgare, som Hermansen och Appé umgicks ganska livligt med en tid. Vi for dit i en båt, som några kunde sitta i, och pråmar som var smyckade med björkris och boklöv. Och när vi kom fram så dukades det med bord och grejor från hotellet i skogen ovanför själva brottet.

Vi var också en del inne i Sölvesborg och hälsade på. Det var borgmästaren och stadsfiskalen och andra högre herrar, en varvsägare bl.a., som vi träffade där.

Med bönderna här runt omkring var det inte mycket umgänge, de höll sig för sig själva. Men jag var med på ett åldermandansgille en gång, det var för bolagets räkning. Det var på 10-ansgården, som är riven nu.

Polackerna höll sig mest inom fabriksområdet och umgicks inte mycket med de andra.

Av tyskarna var det väl en 4-5 stycken i förmansställning. I allmänhet så var nog tjänstemän och förmän för sig och arbetarna för sig, utom när det var någon särskild kväll, t.ex. midsommarafton, då alla skulle vara med sina familjer.

På gamla hotellet fanns det biljard. Det var rätt trevligt att gå dit och stöta lite ibland. Det var mest de yngre tjänstemännen, som sökte sig dit.

När Hermansen hade flyttat till Ingelstad, så var vi bjudna dit upp en gång, tjänstemännen och deras fruar, och så var det visst en dansk, som hette Haslund, jag undrar om han inte var arkitekt eller något sådant. Vi åkte tåg dit upp. Det var en gång mitt i vintern, det var mycket snö, så vi fick åka

släde från stationen. Vi hade förfärligt roligt på den där festen. Danskar kan ju verkligen ordna ihop det så det blir något av det. Nere i källarvalven stod en gubbe, som spelade alla möjliga instrument. Han hade en stor trumma, och så trampade han på någonting, och så spelade han munspel, så det lät som en hel orkester. Vi fick ju en s.k. finare middag, som de kunde röra ihop danskarna där, vad det nu var för konstigheter. Och så dansade vi naturligtvis och hade livat. Men när vi sen skulle lägga oss, så var det inte så noga. Jag minns att vi fick hästfiltar att lägga på oss. De hade väl inte gästrum till så många.

Hos Hermansens vistades ibland i månadsvis en dansk konstnär, som hette Schjelderup. Det var en bekant till dem, och här hade han det ju bra. Han har också målat tavlor härifrån. Jag tror det finns en nere hos fröken Idén, jag tror hon har den efter sin far. Han målade skolhuset, som det såg ut på den tiden.

Det kom en kassör Malmros här sen. En gång körde han ut Schjelderup från kontoret. Han kastade helt enkelt ut honom, trots att han var gäst hos disponenten. Han hade väl sagt nå-

ACC. N:R M. 11281 :26

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

got oförskämt, som retade Malmros. "Er De gal, er De gal, Menneske", minns jag han ropade, när Malmros tog tag i honom. Malmros var inte här så länge, han kom till Stockholm sedan. Vi hade ju stockholmskontor också på den tiden, så han följde med dit."

"Förr gick ju sjön mycket längre upp än den gör nu. Det var sjöstrand på en stor sträcka, där det är igenfyllt och uppbyggt med fabriker nu. Innan det hade blivit så bebyggt, rodde jag mycket där och tog upp många abborrar och en del gäddor. Det var egentligen mellan kanalen och där som cementfabriken låg. Den byggdes 1907. Nästan var gång vi var ute, kunde vi få ett vackert byte. Det var jag och disponent Appé och kamrer Rosengren, det var lite olika. I regel mest kamrer och jag; han var så intresserad av att fiska. Det var inga bestämmelser om fiskerätt, det är det inte nu heller, men längre upp i sjön måste man ha fiskevatten för att få fiska. Vi metade mest och rodde drag. Det var nog en och annan av arbetarna som höll på också. Det fanns ju inga motorbåtar förr, utan man satt och rodde. Det var ganska många, som hade segelbåtar förr, men nu är det mycket få, sen det blev vanligt med motorbåtar, och det är det gott om här.

Fisken i Levrassjön är inte så god som den man får i Ivösjön. Abborren där smakar ingenting just. Det är mera gyttja där. Vi hade en slaktare Malmberg här förr, och han kom med fisk ibland också, och då kändes det alltid på smaken, om fis-

ACC. N:R M. 11281 :28

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

ken kom här- eller därifrån. Jag sa' till honom, att jag aldrig ville ha något från Levräsjön, och han kunde aldrig lura mig heller."

"Det har alltid varit uselt med bad här. Det har ju inte funnits ett badhus förrän i skolan, som kom i förfjor. Sista tiden har de ju haft lite dusch på fabriken och på hotellet har man också kunnat bada de senaste åren, men jag tror inte, att det var många som använde sig av möjligheten. De reste nog till Sölvesborg eller Kristianstad. Men före konkursen fanns det inte något sådant. Det fanns en liten tvättstuga på vägen upp mot Folkets hus, och där var det några ungdomar, som gick och badade bastu, men det har egentligen varit under de senaste 20 åren.

Det var en mycket vacker strand inom fabriksområdet. Vitasand kallade småpågarna den. Då först var det rent vatten där, men sedan har det ju blivit så att man inte kan bada där."

"För att det inte skulle bli något avbrott i driften på vintern när Ivösjön frös till, så fick de försöka dra hem så mycket råvara från Ivö klack att de hade i lager. För det mesta så kunde de köra rätt länge, det berodde ju på hur vintrarna var. Men det har inte varit något driftstopp av den anledningen.

Det är nog rätt ofta som Ivösjön frusit till, och då har den kunnat ligga länge, ända fram till april. Men det har inte varit värre än att båtarna har kunnat ta sig fram i en ränna. Sen detta nya bolaget kom till, så har de haft en isbrytare.

Så länge det var stark vinter så låg brytningen på Ivön så gott som nere, men så snart de kunde sätta i gång med pråmarna och köra, fick de sätta i gång på Ivön. Då började de med att spränga undan en del kalk och jordlager, som låg över och som inte kunde användas.

Sjövattentornet nere vid fabriken byggdes, när jag kommit hit. Det var väl så där 1904-05. Det användes mycket sjövattnen innan det fanns vattenledning här. Även till hushållen användes en del sjövattnen. I det gamla korsvirkesskjulet bred-

vid vattentornet hade de förr upplag för allt möjligt. Bl.a. hade de en såg därnere. Det köptes en del virke, som sågades upp där, så att det fanns till husbehov.

1902 var det en kolossal storm här. Det var Annandag jul, och då var det åtskilligt som förstördes. Hermansen tog vara på tillfället och köpte upp stora skogsfällen med fina vackra träd, och så satte han upp en såg ner mot sjön nedanför fabriksområdet. Det var nog för fru Hermansens pengar som de köpte skog och satte upp sågen. Hon intresserade sig nog mest för det. Sågen fanns där länge, för de köpte lite skog från andra håll också och forslade hit. De hade såg uppe i Blisstorp vid Näsrum också. Det var 'fru doktors' privata. De forslade väl denna sågen härnere dit upp tillika med sågmästaren, när det upphörde här. Sågmästaren hette Pettersson, Albert P., tror jag. Men jag är inte säker på det, fast vi bodde så gott som tillsammans, där som landsfiskalen bor nu.

Fru Hermansen var född Zytphen Adeler. Hon bodde omväxlande här och i Danmark. Hon var mycket intresserad av lantbruk och arrenderade en gård här. Där hade hon lite kor, det minns jag, för jag skulle hjälpa henne med att föra räkenskaper, hur mycket mjölk det blev om dan och om det blev någon

tillökning, som de sålde och fick lite pengar för. I regel så bodde hon här. De hade ju folk, så hon kunde ha hjälp. Det var 10-ans gård hon arrenderade. Lantbruket gick visst inte något vidare bra. - Hermansens hade en son, Otto, men jag vet inte vad det blev av honom."

"Det har varit eldsvådor så många gånger här vid fabriken, men inte har jag gjort några anteckningar om det. De hade en liten brandkår nere inom fabriksområdet. Först fanns det ju inte elektrisk brandspruta, utan de fick pumpa med långa stänger och byta av varann. När vi fick den första elektriska brandsprutan, vet jag inte. Det var alltid några, som var uttagna till brandskyddet, och nattvakter som gick och inspekterade har det alltid funnits här. Redan när jag kom var det en eller två brandvakter, som gick på natten och såg efter att det inte blev någon eldsolycka. Nu har de ju stor modern brandkår. Händes det något tillbud, så fick de väl tuta ungefär som de gör nu när det är middagsrast."

"Vägarna var länge urusla här. De var nämligen indelade så att de lagades av de olika hemmansägarna, de som hade del i vägalaget. Det fanns ju inget sådant som betong då, utan vägarna var täckta av knytnävsstora stenar och sand. Men sanden äter sig ner efter hand, och då blir det bara de skarpa stenarna på ytan. Det var vägsyn vart år, och då blev de som hade slarvat tillsagda att bättra sig, det var byalaget som fick sörja för det. Men de hade ju inte så stora fordringar på vägar då för tiden. Landsfiskalen skulle vara med på den där synen.

Ja, det var hemska vägar. Jag var med i Ivetofta sockens sparbank, som låg ända nere vid kyrkan då, och jag hade så mycket böcker att släpa på. Jag kommer ihåg än i dag, hur besvärligt det var att gå på vägen. Det var rysliga vägar i regel då i början på 1900-talet.

Sparbanken bildades 1905 och låg i dåvarande kommunalhuset. Där hade vi öppet var 14:e dag först, sen blev det visst en dag i veckan, och numera är det två dagar i veckan vissa tider på dagen. Då skulle man gå den långa vägen med stora böcker, och ibland kom man inte hem förrän 10 på kvällen. Det var frivilligt arbete givetvis. Att jag kom att ha det kom sig

från början av att min far var sparbankskamrer, och då hade jag lärt mig en del av honom.

Första gången det kom en bil till Bromölla var nog den gången arbetarekommunen skulle ha fest och inbjudit en talare att komma hit. Det var förbjudet att köra bil här för att vägen var så smal - vägen gick här förbi Villa Ena då - men då gjorde arbetarna så att de spände linor för bilen som föredragshållaren kom i, och så drog de den fram till folkets park, som låg nedanför disponent Appés villa, där de hade dansbana.

Cyklar hade de redan när jag kom hit de flesta, för de bodde så spritt omkring här. De flesta har ju bott utanför Bromölla, i Gualöv och så uppåt Råby och Grödby, så de kunde ju inte gärna gå hela vägen. På vintern var det ibland så att de inte kunde ta sig fram, när det var snö och oväder, och då fick de ju lov att stanna hemma. Ibland kunde de ordna så att de fick skjuts med släde. Cyklarna var nog lite mera tunggående förr, det var väl inte så mycket kullager i dem då. Ramen gick snett ner då."

"Innan fackföreningen blev till, var det en del bråk här ibland. På den tiden så körde det omkring ^{med} sådana här ölvagnar, och då tog de sig gärna en öl och låg och drack i någon grop. Det var nog ett och annat rejält slagsmål också. Det var en polis, som kom hit ifrån Kristianstad var lördag och söndag och gick här och patrullerade. Han fick ju tag i en och annan fyllbult, som fick sitt straff.

Förr i världen var det inte tal om att man skulle ha semester. Det kom först med fackföreningen. Midsommarafton och påskafton var det ledigt halva dan, och julafton var man helt ledig.

Dessa här Verständigs, som hade galizierna här, de lämnade kaolinen till bolaget som färdigproducerad vara, så bolaget betalade till Verständigs och hade ingenting direkt att göra med galizierna. De hade barack på Ivön också, men där hade de inga familjer. Här vid Bromölla var det centralkök för barackerna.

Leran uppifrån Ivö klack lastade de i stora lådor. Sedermera hade de en lyftkran, som tog upp lådorna ur pråmarna."